

П. БОРИСКОВСЬКИЙ

(Ленінград)

ОГЛЯД ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПАЛЕОЛІТУ УКРАЇНИ

Початок дослідженню українського палеоліту покладено в 1873 р. відкриттям Гонцівської палеолітичної стоянки. До цього палеоліт на Україні, і взагалі в Росії, зовсім не був відомий. В літературі висловлювались навіть сумніви в самій можливості заселення цих територій у палеолітичні часи¹.

Честь відкриття Гонцівської стоянки належить викладачеві природознавства в Лубенській гімназії Федорові Івановичу Камінському. На ділянці, де два роки перед тим під час земляних робіт було випадково знайдено мамутові кістки, він провів розкопину з спеціальною метою перевірити це місце і виявив разом з кістками мамута рештки вогнищ, а також кам'яне й кістяне знаряддя. На підставі зіставлення з аналогічними західноєвропейськими знахідками, Камінський визначив палеолітичний вік стоянки². Так було встановлено існування палеоліту на Україні. Геологію стоянки тоді ж дослідив відомий київський геолог проф. К. М. Феофілактів³.

На самому початку 80-х років XIX віку В. Б. Антонович описав знахідки кісток мамута разом з кремінним знаряддям на лівому березі Дністра, недалеко від Кам'янець-Подільського (Студениця)⁴.

¹ Див. про це А. С. Уваров, Археология России. Каменный период, т. I, 1881, с. 102, дд., а також Записки Отд. русской и славянской археологии Русского археологического общества, т. IX, 1913, с. 300.

² Ф. И. Каминский. Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам. Труды III Археологического съезда, т. I, с. 147—152. Короткі біографічні відомості про Камінського — див. в його некролозі, вміщеному в „Киев. Старине“ за травень 1891 р. Вони дуже цікаві. Камінський — типовий демократ-разночинець 60—70-х років XIX сторіччя. Походячи з духовництва, він закінчив семінарію, а далі вивчав природничі науки на фізично-математичному факультеті Київського університету. Своєю педагогічну діяльність він почав учителем географії в Переяславі. Статті про зловживання переяславських верховодів, надруковані Камінським в одній з київських газет, накликали на нього ряд переслідувань, які примусили його лишити роботу в Переяславі. На протязі свого короткого життя (він умер в 1891 р., 46 років) Камінський змушений був змінити ще кілька місць роботи, а насамкінець і зовсім лишити службу, можливо, з тих таки причин.

Після ознайомлення з його біографією стає, певне, зрозумілим, чому типовий представник російської дворянської археології Уваров (Археология России. Каменный период, т. I, с. 104—110) неправильно приписує честь відкриття Гонцівської стоянки поміщикові Кір'якову, на землі якого були знайдені мамутові кістки, пише про значення робіт у Гонцях проф. Феофілактова, але майже зовсім замовчує Камінського.

³ К. М. Феофилакт. О месте нахождения кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на р. Удае. Труды III Археологического съезда, т. I.

⁴ В. Б. Антонович. О скальных пещерах на берегу Днепра в Подольской губернии. Труды VI Археологического съезда, т. I. Див. також Уваров, Археология России. Каменный период, т. I, с. 111—112.

В 1893 р. В. В. Хвойка відкрив Кирилівську палеолітичну стоянку на території Києва. Дослідження цієї стоянки Хвойка потім продовжив з участю В. Б. Антоновича і П. Я. Армашевського в 1894, 1895, 1896, 1897, 1899 і 1900 рр.⁵

Конче треба відзначити найвизначнішу роль Хвойки як дослідника Кирилівської стоянки і взагалі як дослідника палеоліту. Великою заслугою Хвойки є виявлення стоянки, наполегливе і ретельне дослідження її, систематичний нагляд за земляними роботами, що провадилися на її території. Без цього Кирилівська стоянка, знищувана господарськими роботами, загинула б для науки. Найбільший інтерес для нас становлять ті дослідні завдання, які ставив перед собою Хвойка в процесі досліджування стоянки, і методика, яку він застосував у розкопках. На відміну від сучасних йому закордонних дослідників палеоліту, що цікавилися лише стратиграфією культурних нашарувань і характерними для кожного шару „провідними формами“ інвентаря та підходили до палеолітичних пам'яток з одного боку, як природознавці, а з другого, як речознавці, Хвойка цікавився стоянкою як стародавнім людським селищем, як історичним джерелом. Під час розкопів він прагнув відтворити стародавню побутову обстановку стоянки. В його звітах досить докладно описується життя стародавніх мешканців Кирилівської стоянки. Цим його звіти вигідно відрізняються від майже всіх російських і закордонних сучасних йому описів палеолітичних стоянок. У зв'язку з цими дослідними завданнями, Хвойка, розкриваючи культурний шар, звертав велику увагу на горизонтальне планування культурних решток, на їх взаємоположення. Розбираючи культурний шар, він лишав усі знайдені кістки й речі на місці в тому ж положенні, в якому їх знаходив, і лише розчищував їх з усіх боків. Спочатку він гадав лишити їх в такому положенні до закінчення розкопів, але згодом був змушений відмовитись від цього, бо не міг забезпечити цілості розчищених річей. Але й знімаючи розчищені рештки, він фіксував (щоправда, не дуже точно) їх положення відносно інших таких же решток. Завдяки такій методиці Хвойці вдалося з'ясувати своєрідний характер нижнього й верхнього культурних шарів Кирилівської стоянки як решток від селищ різного типу. Хвойка складав плани розміщення культурних решток у шарі⁶, нехай і не зовсім точні, або навіть зроблені з пам'яті; в роботах сучасних Хвойці і навіть пізніших спеціалістів палеоліту таких планів майже зовсім немає⁷.

Сучасні Хвойці російські і закордонні дослідники палеоліту не запозичили його методики і не дали їй правильної оцінки. Хвойці навіть ро-

⁵ В. В. Хвойка. Каменный век среднего Приднепровья. Труды XI Археологического съезда, т. I, 1901 г. Хв. Вовк. Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві. Матеріали до українсько-руської етнології, т. I, Львів, 1899. Найповнішу бібліографію дореволюційних робіт про Кирилівську стоянку дано в С п і ц и н а: Русский палеолит. Записки Отд. русской и славянской археологии Русского археологического общества, т. XI, 1915.

⁶ В. В. Хвойка. Каменный век среднего Приднепровья. Труды XI Археологического съезда, т. I, с. 744; див. також рисунок Хвойки, опублікований у А. П. Павлова. Геологическая история европейских земель и морей. 1936, с. 363.

⁷ Виняток становлять розкопи Н. Ф. Кашенка Томської палеолітичної стоянки в 1896 р. Кашенко так само в процесі розчищення культурного шару лишав усі знахідки на місці і складав плани їх розміщення.

билося закиди, що він, розчищаючи культурний шар, лишав на місці кістки, бо це могло спричинитися до їх псування⁸.

Лише наприкінці 20-х років поточного століття радянські дослідники, озброєні марксистсько-ленінською методологією, розробили методику досліджування палеолітичних селищ як історичного джерела, методику, багато в чому передбачену Хвойкою.

Проведене Хвойкою дослідження Кирилівської стоянки мало в той же час великі хиби, зумовлені переважно тим, що вивчення палеоліту робило тоді в Росії свої перші кроки. Під час розкопів не складалося детального опису шарів, зарисовувалося дуже мало вертикальних розрізів культурного шару і плани розміщення культурних решток у шарі, не билосся точного підрахунку кісток⁹. Хвойка, Антонович і Армашевський не були в достатній мірі обізнані з досягненнями західноєвропейської науки про палеоліт, зокрема з розробленою на заході класифікацією палеолітичного знаряддя і палеолітичної техніки оброблення каменю, класифікацією, що зберегла своє значення до наших днів. Внаслідок цього в їх працях зовсім немає наукового опису кремінного знаряддя Кирилівської стоянки, і як знаряддя публікуються безформні кремінні відлупки. Внаслідок цього французькі археологи де-Бай і Годрі, що відвідали Київ під час розкопів Хвойки, мали змогу вивезти до Франції найтиповіші зразки кирилівського знаряддя¹⁰.

Наслідком такої недостатньої обізнаності з палеолітом і з досягненнями західноєвропейської науки про нього було й те, що Хвойка і Армашевський вважали Кирилівську стоянку за найдавнішу з усіх відкритих¹¹.

Дуже виразні знахідки, зроблені Хвойкою у Кирилівській стоянці, зокрема, знайдені там вироби стародавнього мистецтва, стали широко відомими й в Росії, й за кордоном і привернули широку увагу до вивчення російського палеоліту. Ще більше зробили в цьому напрямі роботи Ф. К. Вовка, що значно просунув вивчення українського палеоліту і поставив його на точно науковий, вільний від будьякого дилетантизму, ґрунт.

Вовк розпочав свою роботу в галузі вивчення палеоліту в 90-х роках XIX сторіччя, коли він жив у Парижі як політичний емігрант¹². Він був одним з найближчих учнів Габрієля де-Мортільє і брав участь у роботі Паризького антропологічного товариства і Товариства наукових екскурсій — організацій, що згуртували навколо себе послідовників Мортільє¹³.

⁸ Хв. Вовк. Предісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві. Матеріали до українсько-руської етнології, т. I, с. 5.

⁹ Див. Археологическая летопись Южной России. Июль-август 1900, с. 132—133.

¹⁰ Див. Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества, т. IX, 1913, с. 301—302 (протокольний запис доповіді Ф. К. Вовка: Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезине, Черниговской губ. 17 березня 1909 р.).

¹¹ В. Хвойка. Киево-Кирилловская палеолитическая стоянка и культура эпохи Мадлен. Археологическая летопись Южной России, 1903, № 1.

¹² Біографію Ф. К. Вовка і список його праць див.: Галина Вовк. Біографія праць Хведора Вовка. Київ, 1929.

¹³ Див. Ф. К. Волков. Новейшие направления в антропологических науках и ближайшие задачи антропологии в России. Ежегодник Русского антропологического общества при СПб университете, т. IV, 1913, с. 4—5; Г. и А. де-Мортилье. До-историческая жизнь. 1903, с. IV.

У французьких наукових виданнях, переважно в *L'Anthropologie*, Вовк вмістив велику кількість статей, де описувались і аналізувались в міру їх виявлення матеріали з археології Росії. Вовк описав і ввів у міжнародний науковий обіг матеріали палеолітичних стоянок Ільської, Афонтової гори і особливо Кирилівської¹⁴. Останній він присвятив ряд статей, написаних як у 90-х роках XIX сторіччя, так і на початку 900-х років, і надрукованих французькою, українською і російською мовами¹⁵. Вовк прекрасно орієнтувався в матеріалах західноєвропейського палеоліту і в основних досягненнях західноєвропейської науки про палеоліт. Методи останньої він застосовував і до вивчення палеолітичних пам'яток Росії, довівши їх схожість з певними групами західноєвропейських палеолітичних пам'яток. Так Вовк, зокрема, довів мадленський вік Кирилівської стоянки¹⁶. У протиположності поглядам Хвойки, який вважав її за найдавнішу з усіх відомих палеолітичних пам'яток, Вовк виявив близьку подібність мистецтва Кирилівської стоянки до мадленського мистецтва Франції.

Розпочату в 90-х роках роботу по вивченню палеоліту України Вовк продовжував і на початку XX сторіччя, а надто, коли він після революції 1905 р. дістав можливість повернутися до Росії. Важливим етапом у вивченні палеоліту України було відкриття Вовком в 1908 р. Мізинської стоянки (Чернігівська губ.). Відкриття її було пов'язане з XIV Всеросійським археологічним з'їздом, що зібрався в Чернігові в 1908 р. і до певної міри завдячувало йому, бо зроблені випадково в Мізині знахідки кісток і кременів були показані на археологічній виставці Чернігівського з'їзду, де і був визначений їх палеолітичний вік. Розкопи Мізинської стоянки продовжували Ф. К. Вовк і його учень П. П. Єфименко в 1909 р., а потім провадили Вовк і його учні в 1912, 1913, 1914 і 1916 рр.¹⁷. Розкопи ці, проведені дуже старанно, дали вельми цінний матеріал, що відразу привернув до палеоліту України увагу археологів всього світу і поставив Мізинську стоянку в ряд найвизначніших палеолітичних пам'яток.

Під час розкопів, як свідчить польова документація (вона досі не опублікована і зберігається в архіві ІМК АН СРСР¹⁸, а найбільше в архіві Інституту археології АН УРСР), дуже точно фіксувалося розміщення культурних решток в культурному шарі не тільки у вертикальній, але і в горизонтальній площині. Здобутий фауністичний та інший матеріал визначали найвидатніші спеціалісти-природники. Матеріали Мізинської стоянки, що про них Вовк доповів на XIV Міжнародному Конгресі антропології і доісторичної археології в Женеві в 1912 р., ввійшли після цього в усі російські і закордонні зведення та підручники з палеоліту.

Результати дослідження Мізинської стоянки Вовк описав у кількох працях¹⁹, підсумувавши, в зв'язку з вивченням Мізина, усе, зроблене до того часу в галузі вивчення палеоліту в Росії і піддавши критиці праці попередніх дослідників.

¹⁴ Галина Вовк, вказ. пр., №№ 75, 228, 256, 257, 261, 269, 271, 299, 325, 372.

¹⁵ Українські і російські праці Вовка про Кирилівську стоянку див.: Галина Вовк, №№ 293, 294, 365, 384.

¹⁶ Ф. К. Волков. Искусство мадленской эпохи на Украине. Археологическая летопись Южной России, 1903.

¹⁷ Див. „Мізин“. Найвизначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної станції в освітленні Ф. Вовка. Київ, 1931.

¹⁸ Дела Археологической комиссии №№ 366/1913 и 154/1916.

¹⁹ Галина Вовк, №№ 424, 429, 237.

Праці Вовка про Мізин, як і його давніші праці про Кирилівську стоянку, головне через їх точну науковість, відсутність у них дилетантизму, такого характерного для значної частини дореволюційної російської археології, відіграли найвизначнішу роль у справі вивчення палеоліту України і стали вихідним пунктом для всіх пізніших досліджень у цій галузі. Ці праці водночас добре характеризують методологію Вовка, його підхід до матеріалу. Вовк був типовим палеоетнологом-еволюціоністом, послідовником Мортільє²⁰. Він вважав палеоетнологію (або, як інакше він її називав, доісторичну антропологію) — науку про палеолітичну людину за одну з природничих наук, що найщільніше пов'язана з геологією і палеонтологією, і розглядав розвиток первісної людини, як біологічний еволюційний процес²¹.

Отже, Вовк фетишизував розвиток культурних решток і підміняв ними розвиток людського суспільства.

Цими методологічними настановами Вовка пояснюється те, що в усіх його працях, присвячених описові палеолітичних стоянок, майже немає спроб виявити стародавню побутову обстановку, описати спосіб життя палеолітичної людини, не обмежуючись описом культурних решток. Цим пояснюється і те, що Вовк скептично й недовірколиво ставився до методики, яку застосував Хвойка до розкопки Кирилівської стоянки. У своїх описах Кирилівської стоянки він не використав складених Хвойкою планів нижнього і верхнього культурних шарів. Щодо уваги до стародавньої побутової обстановки і до способу життя палеолітичних людей, Хвойка випередив Вовка, але в цілому праці Вовка становили великий крок наперед в галузі вивчення палеоліту Росії, були для свого часу прогресивними і ліквідували відставання російської науки про палеоліт від західноєвропейської²². В Росії після праць Вовка, як і на Заході після праць Мортільє, стало неможливим дилетантське, аматорське вивчення палеолітичних матеріалів, дилетантський опис кам'яних знарядь „на око“, за їх зовнішнім окресленням, як всіляких „ножів“, „пиліок“ тощо. Для кожного, хто спеціалізується на вивченні російського палеоліту, стала неминуче потрібною обізнаність з усім зібраним до нього матеріалом, зокрема, західноєвропейським, уважне вивчення техніки оброблення ка-

²⁰ Характеристика Мортільє і його школи див. П. И. Борисковский и С. М. Замятин. Габриель де-Мортільє. Проблемы истории докапиталистических обществ в России" (Ежегодник Русского антропол. о-ва при СПб университете, IV, 1913) і „Антропология и ее университетское преподавание" (Ежегодник Русск. антропол. о-ва, т. V, 1915). В цих працях Вовк підкреслює, що палеоетнологія, або, інакше, доісторична антропологія є однією з природничих наук, яку можна з успіхом розробляти лише на фізично-математичному факультеті. Він протиставить палеоетнологію археології, позбавленій, на його думку, наукового характеру.

²¹ З цього погляду дуже характерні висловлювання Вовка в його статтях: „Новейшие направления в антропологических науках и ближайшие задачи антропологии в России" (Ежегодник Русского антропол. о-ва при СПб университете, IV, 1913) і „Антропология и ее университетское преподавание" (Ежегодник Русск. антропол. о-ва, т. V, 1915). В цих працях Вовк підкреслює, що палеоетнологія, або, інакше, доісторична антропологія є однією з природничих наук, яку можна з успіхом розробляти лише на фізично-математичному факультеті. Він протиставить палеоетнологію археології, позбавленій, на його думку, наукового характеру.

²² Пильна увага, що її приділяв Вовк до західноєвропейського, насамперед, французького палеоліту, мала й свої негативні риси. З цим пов'язувалася недостатня увага до специфічних прикмет російського палеоліту, що відрізняють його від Західної Європи. Однак, на початку ХХ сторіччя, коли розгорталася діяльність Вовка, найважливіше було довести, у протизвагу ненауковим описам численних дилетантів, культурну й господарську спільність палеолітичного людства на всій заселюваній ним території.

м'яних знарядь; перед кожним із таких спеціалістів постало завдання застосувати до того чи іншого етапу в розвитку індустрії вивчений матеріал; кожний з таких спеціалістів повинен був досконало опанувати методику польового досліджування палеолітичних пам'яток.

Вовк критикував дилетантизм і поверховість більшості сучасних йому і попередніх російських археологів, в першу чергу, Уварова і його послідовників.

Ця критика, в основних своїх рисах цілком слушна, зустрічала у сучасних йому археологів різку відсіч. З цього погляду найбільший інтерес має доповідь Вовка „Палеолит в Европейской России и стоянка в селе Мезине Черниговской губ.“, яку він прочитав 17 березня 1909 р. у Відділі російської і слов'янської археології Російського археологічного товариства і в якій немов підвимо підсумки своїм роботам над палеолітом в Росії²³. Першу частину доповіді, де визначалася недосконалість попередніх досліджень палеолітичних стоянок Росії, зустріла гостра критика присутніх на засіданні. „П. А. Путятін зробив кілька зауважень на захист пам'яті гр. А. С. Уварова та І. С. Полякова“²⁴. „О. А. Спіцин, визнавши, що стоянка біля с. Мізина являє велику цінність з наукового погляду, як сама по собі, так і щодо старанності та вмілості, з якою її досліджено, бажав би, проте, чути більш поблажливі відзиви про попередні дослідження палеоліту в Росії“²⁵. Ф. К. Вовк відповідав, що до його намірів ніяк не входили-будь-які викриття або полеміка з російськими археологами, і він зовсім не мав на увазі скільки-небудь применшити заслуги А. С. Уварова, який тепер, звісно, і сам не проминув би зректися деяких своїх поглядів, але він не міг замовчати у своїй доповіді того продовжування і збільшення хиб та захоплень А. С. Уварова, яке ми й досі помічаємо в археологічних працях його менш старанних і менш обізнаних наступників у викладі археології Росії²⁶. Ці витяги з короткого протокольного запису дають нам уявлення про ту боротьбу, яку довелося витримати Вовкові за справді наукове вивчення російського палеоліту.

Вовк підготував ряд учнів, що з них в першу чергу треба назвати П. П. Єфименка, найбільшого в наші часи радянського спеціаліста по палеоліту. В 1912 р. П. П. Єфименко надрукував статтю про кам'яне знаряддя Мізинської стоянки²⁷, яка лишається й донині зразком аналізу палеолітичного кремінного матеріалу. Праця Вовка та його учнів підготувала той розквіт вивчення палеоліту в нашій країні, який припадає вже на радянські роки.

Після цієї загальної характеристики праць Вовка ми можемо повернутися до кінця 90-х років XIX сторіччя, до часів, коли розгорталася його діяльність. В цей час у розвитку вивчення українського палеоліту і в приверненні до нього широкої уваги, крім схарактеризованих нами праць Хвойки та Вовка, велику роль відіграв журнал „Археологическая

²³ Доповідь цю повністю не опубліковано. В „Записках Отд. русской и славянской археологии Рус. археолог. о-ва“, т. IX, надруковано тільки її протокольний запис (с. 299—306).

²⁴ Там же, с. 303.

²⁵ Там же, с. 305.

²⁶ Там же, с. 303.

²⁷ Ежегодник Русского антропологического общества при СПб университете, III, 1912.

летопись Южной России“, що його видавав М. Ф. Біляшівський в Києві в 1899—1905 рр.

В цьому журналі систематично висвітлювалися всі знахідки в галузі палеоліту, виявлені на Україні, а також було вміщено ряд дослідницьких статей Хвойки і Вовка, присвячених палеолітичним пам'яткам.

У вивченні українського палеоліту на межі 90-х і 900-х років відіграли певну роль і праці геолога Н. І. Криштафовича. Добре досліджена ним в 1894 р. стоянка Нова Олександрія (гора Пулавська) на Вислі лежить за межами України. Але на початку 900-х років він розпочав загальне геологічне вивчення палеолітичних стоянок Європейської Росії. З українських стоянок Криштафович вивчив Кирилівську, Гонцівську, Студеницьку і деякі інші. Це вивчення було підсумовано подорожжю Криштафовича в 1904 р.²⁸. Проте, зведена праця, що її Криштафович хотів присвятити геологічному оглядові палеолітичних стоянок Росії, не була опублікована.

В 1911 р. Хвойка відкрив палеолітичну стоянку Іскорость (кол. Овруцький повіт на Волині). До розкопін цієї стоянки Хвойка застосував методику, вироблену ним під час розкопін Кирилівської: розчищені культурні рештки лишалися на місці і з'ясовувалося їх планування в горизонтальній площині. У звіті Хвойки про розкопін в Коростені (Іскорості) фігурує план розміщення в її культурному шарі кострищ і кременів навколо них²⁹.

В 1914—1916 рр. Полтавський музей організував широкі розкопін Гонцівської стоянки. В розкопинах взяли участь археологи, геологи, палеонтолог та інші спеціалісти. Отже, вперше на Україні з усією повнотою здійснено комплексність дослідження палеолітичної пам'ятки як археологами, так і представниками природничо-наукових дисциплін. Ця комплексність дослідження, як побачимо далі, стала характерною для більшості післяжовтневих досліджень місць палеолітичних відкриттів. Матеріали розкопів Гонцівської стоянки 1914—1916 рр. частково були опубліковані³⁰.

Розкопін в Гонцях, як і в Мізині, були одними з найдосконаліших щодо методики розкопін палеолітичних пам'яток в дореволюційній Росії. Однак, і для них були характерні хиби, властиві взагалі буржуазній палеоетнології, що їх ми вже відзначали, кажучи про Вовка. Дослідники Гонців на відзнаку від Хвойки, не лишили нам зведеного плану розміщення культурних решток у шарі, не лишили плану стоянки, як стародавнього селища. „На жаль, перед цими розкопинами не стояло завдання систематичного виявлення стоянки, культурний шар

²⁸ Див. „Древности“, т. XXI, вып. 2, с. 178—181.

²⁹ План цей, що зберігається у справах Археологічної комісії за 1911 р., опубліковано в „Хроніці археології та мистецтва“, ч. 2, 1930, табл. II. Слід мати на увазі, що палеолітичний вік Іскорості не безперечний. Відсутність фауністичних решток дуже ускладнює визначення її віку.

³⁰ В. А. Городцов. Исследование Гонцовской палеолитической стоянки в 1915 г. Труды Отд. археологии РАНИОН, в. I, 1926. В. А. Городцов. Археология, т. I, Каменный период, 1923, с. 285.

В. Щербаківський. Розкопи палеолітичного селища в с. Гонцях. Записки Укр. наукового товариства на Полтавщині, в. I, 1919. Ščerbakiwskyj. Eine paläolithische Station in Honci. Eiszeit. В. III, Н. II, 1926.

якої, відповідно до всіх наявних даних, займав чималу площу. Оскільки при такому частковому дослідженні стоянки в момент розкопін, очевидно, не було ясного уявлення про значення розкритих деталей селища, ряд важливих моментів вислизнув спід уваги осіб, які провадили розкопани, і не дістав свого відображення у звітах³¹.

В 1915 р. О. А. Спіцин опублікував зведення „Русский палеолит“³², де підбито деякі підсумки зробленого в галузі вивчення російського палеоліту до революції. У зведенні Спіцина фігурують 12 палеолітичних стоянок, відомих на той час на території України.

П'ять з них (Селище, Протасів Яр, В'язівка, Шаповалівка, Дігтярівка) зовсім невиразні і мало достовірні (їх існування не було підтвержене дальшими розкопаними). Тільки три стоянки (Гонці, Кирилівська, Мізин) достатньою мірою досліджені, дали суцільну картину життя палеолітичного людства. До них треба ще додати відкриту в 1913 р. стоянку Глиняни біля Львова (тоді територія Австро-Угорщини³³), а також знайдений ще в ХІХ сторіччі біля Бродів (теж на території Австро-Угорщини) відколок типу Левалуа. Палеолітичний вік останньої знахідки лишається під сумнівом, але вона ввійшла до зведення Мортільє і тому стала широко відомою³⁴.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції досліджування палеоліту України розгорнулося дуже широко і досягло нечуваного в дореволюційні роки розмаху.

Коли до 1917 р. на території України було відомо до 10 палеолітичних стоянок, то нині їх відомо понад 50. Коли на 1917 р. на Україні був відомий лише верхній палеоліт, то нині відомо ряд пам'яток епохи мустьє.

Почалися широкі планомірні дослідження, організовані великими науково-дослідними закладами, в першу чергу створеною після Великої Жовтневої революції Українською Академією наук. Асигновані державою великі кошти дали змогу планувати розкопани найважливіших стоянок на ряд років, вивчення їх доручити тому самому колективові дослідників і не розпорюшувати здобутих матеріалів. Розвиток радянської марксистсько-ленінської науки поставив перед дослідниками палеоліту, як побачимо далі, зовсім нові дослідні завдання, завдання історичного усвідомлення виучуваних пам'яток, усвідомлення їх як історичних джерел.

Вже в 1919 р. недалеко від Ворошиловграда (кол. Луганськ, Донбас) біля с. Веселогір'я було обслідувано палеолітичні культурні рештки³⁵.

В дальші часи, з 1921 по 1925 рр., на Україні відкрито такі місця знаходження палеолітичних решток. Сергіївка на Полтавщині, Шурівка

³¹ П. П. Ефименко. Первобытное общество, 1938, с. 557. В цій книзі взагалі наведені цінні відомості з історії вивчення українського палеоліту (надто сс. 437—440, 546—550).

³² Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества, т. XI, 1915.

³³ L. Kozłowski. Die ältere Steinzeit in Polen. Eiszeit B. I, H. II, 1924, S. 131.

³⁴ Г. и А. де-Мортілье. Доисторическая жизнь, 1903, с. 502.

³⁵ С. А. Локтюшов. Доисторический очерк Средней Донеччины, 1930, с. 7.

на Ізюмщині³⁶, Деркул в Донбасі, Красний Яр в Донбасі, Колодяжне на Волині³⁷. Все це були ізольовані пам'ятки, мало виразні і не дуже вивчені, швидше не палеолітичні селища, а сліди палеоліту. Отже, відкриття їх вносило мало принципово нового, проти дореволюційних досліджень українського палеоліту.

Великим кроком вперед у справі вивчення палеоліту на Україні було розпочате в 1927 і дальших роках дослідження Журавки і Дністровських палеолітичних стоянок. Ці роботи (під керівництвом М. Я. Рудинського) організував Кабінет антропології ім. Вовка Всеукраїнської Академії наук, що очолював у ті роки все вивчення українського палеоліту.

Розкопани Журавки (Прилуччина, недалеко від Гонців) провадилися в 1927, 1928 і 1929 рр. В цих широко поставлених розкопинах, крім Рудинського, взяв участь цілий ряд геологів і палеонтолог Підоплічка³⁸. Так було забезпечено всебічне комплексне дослідження пам'ятки. Треба відзначити, що інтерпретація і датування його дослідниками викликали заперечення в радянській літературі³⁹.

В результаті розвідок по узбережжю Дністра, в околицях Кам'янець-Подільського і нижче понад Дністром, проведених М. Я. Рудинським в 1927—1931 рр., обслідувано 12 верхньопалеолітичних стоянок⁴⁰. Однак, розкопани на їх території не проваджувалися, і фауністичний матеріал цих стоянок невідомий.

Звіти про розкопани в Журавці і про роботи на Дністрі були надруковані в „Антропології“ — органі Кабінету антропології ім. Вовка Всеукраїнської Академії наук; в чотирьох випусках цього видання зібрані дуже важливі матеріали про палеоліт УРСР.

Велетенське будівництво, що розгорнулося в Радянському Союзі в роки Сталінських п'ятирічок, спричинилося до виявлення і широкого дослідження в усіх кінцях СРСР цінних археологічних пам'яток. На Україні багато дуже важливих палеолітичних стоянок виявлено і досліджено Дніпрельстанівською археологічною експедицією. Як відомо, цю експедицію організували Народний комісіриат освіти України й Академія наук УРСР у зв'язку з спорудженням Дніпровської гідроелектростанції (Дніпрельстан). Радянський уряд України асигнував на експедицію великі спеціальні кошти. В 1931 і 1932 рр. співробітники Дніпрельстанівської експедиції (Левицький, Добровольський та ін.) відкрили й вивчили ряд пізньопалеолітичних стоянок по берегах Дніпра⁴¹ (Дубова балка, Кайстрова балка, Осокорівка, Ямбург, Майорка), а в 1934 р. відкрили найдавнішу на території України мустьєрську

³⁶ М. Рудинський. Деякі підсумки та ближчі завдання палеоетнологічних вивчень у межах УРСР. Антропологія, IV, К. 1931.

³⁷ П. П. Ефименко и Н. А. Береговая. Палеолитические местонахождения СССР, Збірник „Палеолит и неолит СССР“. Материалы и исследования по археологии СССР № 2. 1941.

³⁸ Див. їх статті в „Антропології“, вв. I—IV.

³⁹ П. П. Ефименко. Первообытное общество, 1938, с. 597.

⁴⁰ М. Рудинський. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля. Антропологія, II, 1928. М. Rudynskyj. Die derzeitliche Sachlage betreffend paläolithologische Studien in der Ukr. SSR. Четвертинний період, IV, 1932.

⁴¹ Das Paläolith im Bereich der Dniprostromschnellen. Четвертинний період, IV, 1932

стоянку Кодак в околицях Дніпропетровська. Всі ці стоянки тоді ж піддано детальному геологічному і палеонтологічному вивченню⁴².

З інших робіт 1920—1934 рр. в галузі українського палеоліту відзначаємо роботи в околицях Ворошиловграда, що спричинилися до виявлення ряду палеолітичних стоянок, серед них такої цікавої, як Роголик⁴³, розкопани І. Ф. Левицького палеолітичної стоянки Довгиничі (Овручина) в 1929 р. і проведене в 1930—1933 рр. М. Я. Рудинським обслідування та розкопани палеолітичних стоянок на Десні в околицях Новгород-Сіверського⁴⁴. Під час цих останніх робіт продовжено розкопи Мізинської стоянки і відкрито Пушкарівську стоянку. Результати цих робіт ще не опубліковані.

Результати археологічного, геологічного і палеонтологічного дослідження палеоліту Радянської України за схарактеризований нами період були частково підсумовані в зв'язку з II Міжнародною конференцією Асоціації по вивченню четвертинного періоду Європи, що відбулася в 1932 р. в Ленінграді і відіграла взагалі велику роль у справі вивчення палеоліту СРСР⁴⁵.

Отже, в післяжовтневий період було виконано на Україні дуже велику роботу, відкрито по найрізноманітніших місцях України і всебічно комплексно вивчено багато пам'яток з різних епох палеоліту. Проте, ця величезна позитивна робота мала, як ми бачили, і деякі, іноді серйозні, хиби. Ряд дослідників українського палеоліту лишилися осторонь від великої і плідної роботи щодо перегляду методології і методики, щодо постановки нових загальноісторичних дослідних завдань, яку провадила в той час більшість московських і ленінградських археологів. Проблему палеолітичного житла, палеолітичної стоянки, як місця поселення, як історичного джерела, взагалі проблеми історичного усвідомлення палеолітичного матеріалу не ставила тоді значна частина дослідників українського палеоліту.

Більшість дослідників українського палеоліту працювала, в значній мірі, відгородившись від дослідників палеоліту інших союзних республік. Цим багато в чому зумовлювалася обмеженість їх дослідних завдань. Характерно, що навіть загальна хронологізація палеолітичних стоянок України, розподіл їх за стадіями, були подані на археологічному матеріалі лише в працях Єфименка, в його оглядах вивчення палеоліту СРСР⁴⁶.

Ці хиби дослідження і дослідників українського палеоліту були ліквідовані в 1935—1940 рр. Це роки дальшого широкого розвитку робіт по українському палеоліту, що протікають віднині в тісній науковій співдружності археологів, геологів і палеонтологів України та

⁴² І. Г. Підоплічка. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР, К., 1938, с. 150 дд.

⁴³ С. А. Локтюшов. Доисторический очерк Средней Донечины, 1930, с. 12, дд. П. П. Ефименко и Н. А. Береговая. Палеолитические местонахождения СССР, збірник „Палеолит и неолит СССР“. Материалы и исследования по археологии СССР № 2, 1941.

⁴⁴ І. Г. Підоплічка. Пок. тв., с. 132—130.

⁴⁵ Четвертинный период, вип. IV, Академія наук УРСР К., 1932 (номер цілком присвячений конференції).

⁴⁶ П. П. Ефименко. Некоторые итоги изучения палеолита СССР. Человек, № 1, 1928; Дородовое общество, 1934; Первобытное общество, 1938.

інших союзних республік, насамперед РРФСР та БРСР. Це роки організації широких розкопів з виявленням великих житлових і господарських палеолітичних комплексів, з виявленням матеріалів, що дозволяють зробити важливі висновки не тільки геологічні, палеонтологічні і хронологічні, але й історичні.

З робіт, що розгорнулися в ці роки, відзначимо розкопани однієї з найцікавіших у Радянському Союзі палеолітичних пам'яток — Амвросіївської стоянки в Донбасі в 1936 і 1940 рр. (Євсеев, Підоплічка), великі розкопани Гонцівської стоянки 1935 р. (Левицький, Брюсов), під час яких виявлено великі побутові комплекси, розкопани Володимирівки в Кіровоградській області в 1939 і 1940 рр. (Якимович). Найбільші комплекси роботи, які охоплюють ряд різночасних пам'яток, провадила в 1936—1940 рр. Деснянська експедиція Інституту археології АН УРСР (Воеводський, Підоплічка, Громов, Борисковський), що вивчила понад 10 палеолітичних стоянок в Новгород-Сіверському та його околицях (Чулатово, Пушкарі), при чому відкрила найбільш північні на Україні доріські, мустьєрські місця знаходження палеолітичних решток (Чулатово III та ін.), знайшла унікальне верхньопалеолітичне рубильне знаряддя — гігантоліти (Новгород-Сіверськ), цілком розкрила велике верхньопалеолітичне житло (Пушкарі I) і тимчасове становище пізньої доби верхнього палеоліту (Чулатово II) та ін. Спільна робота у складі Деснянської експедиції археологів, геологів і палеонтологів та вивчення ряду стоянок, густо розташованих на обмеженій порівняно території дозволили детально розробити відносну хронологію палеолітичних пам'яток середньої течії Десни, виробити свого роду шкалу, яка, без сумніву, матиме велике значення і для вивчення палеоліту інших районів України.

Насамкінець, відзначимо роботи 1936 і 1937 рр. на узбережжі Азовського моря в районі Мелітополя (Бадер), під час яких вивчено наскельні малюнки „Кам'яної могили“. Частина з них, можливо, збереглася з палеолітичного віку, отже, являє винятковий науковий інтерес.

Роботу по дослідженню українського палеоліту в 1935—1940 рр. організував і очолював Інститут археології Академії наук УРСР. Він же скликав у Києві у травні 1939 р. конференцію по вивченню палеоліту⁴⁷, в якій взяли участь археологи, геологи і палеонтологи з України і з інших союзних республік — РРФСР, БРСР, Закавказзя. В центрі уваги конференції стояли питання вивчення українського палеоліту. Конференція стала великою подією в історії вивчення палеоліту України. Вона підбила підсумки зробленому в цій галузі на 1939 р. і стимулювала даліше розгортання робіт.

Наприкінці нашого огляду історії вивчення українського палеоліту треба сказати кілька слів про історію вивчення палеоліту західних областей УРСР, а також Бессарабії і Північної Буковини. До 1939 і 1940 рр. ці території були силоміць відірвані від Радянської України. В умовах капіталістичної дійсності дослідження палеоліту не могли розгорнутися тут скільки-небудь широко. Не було потрібних на це коштів, не було великих авторитетних наукових закладів, які б могли очолити цю роботу.

⁴⁷ С. А. Трусова. III Конференція по изучению палеолита. Краткие сообщения ИИМК, III, 1940.

Західна Україна і Бесарабія становили тоді експлуатовані напівколоніальні території, і розвиток культури і науки в них штучно затримувався. А втім, і на Західній Україні і в Бесарабії знайшлися вчені, які, не зважаючи на важкі умови роботи, зробили багато для вивчення палеоліту. На Західній Україні продовжувалося дослідження стоянок Глиняни (недалеко Львова) і Городка (недалеко Рівне), відкритих ще до 1917 р., при чому біля Городка тоді було виявлено кілька палеолітичних стоянок. Однак, це дослідження велося в дуже невеликих масштабах. Починаючи з 1925 р. на Західній Україні відкрито кілька десятків палеолітичних стоянок найрізноманітнішого часу⁴⁸. Археологічні матеріали з них оброблював С. А. Круковський. Серед цих стоянок слід назвати Перемишль, Лисичники, а також Новосілку-Костюкову, — єдину, матеріали якої опубліковано⁴⁹. Проте, широких розкопів на жодній з цих пам'яток не можна було провести.

Кажучи про вивчення палеоліту на Західній Україні, слід згадати ще про чудову палеонтологічну знахідку в Старуні (Станіславська область). Вперше трупа мамута і сибірського носорога тут знайдено ще в 1907 р.⁵⁰ Але найцікавіший, вповні зацілілий в нафтоносному шарі труп сибірського носорога знайдено в 1929 р.⁵¹. Разом з цими трупами не виявлено решток палеолітичної культури. Але самий факт цієї знахідки відкриває широкі перспективи перед дослідниками палеоліту в нафтоносних прикарпатських районах України.

В Бесарабії та в Північній Буковині, починаючи з 1923 р. також відкрито кілька десятків палеолітичних стоянок⁵². Бесарабські стоянки розташовані на правому березі Дністра, переважно на ділянці від Хотина до Сорок, а також на лівому березі Прута, приблизно на широті Балти і Котовська. З бесарабських стоянок слід назвати Кормані, Куконешті-Веші, Германі-Думені, Молодову, Чішла-Неджімову і Вороницю. Вони дали культурні шари з стародавнього і пізнього палеоліту. У Північній Буковині відома лише одна пізньопалеолітична стоянка — Преліпце Лука.

На жодній з цих стоянок не велося скільки-небудь широких розкопів. Є лише дуже загальні вказівки на їх існування.

Така історія досліджування українського палеоліту. Ми бачимо, що в результаті досліджень, починаючи з 1873 р. і переважно після 1917 р. здобуто й вивчено величезний матеріал із найрізноманітніших

⁴⁸ Ю. Полянський. Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бесарабської провінції. Праці географічної комісії Наук. Товариства Шевченка у Львові, вип. I, 1936. Там наведено й бібліографію. Див. також Albin Jura. Das Aurignacien in Polen. Quartär. I, 1938.

⁴⁹ G. Polanskyj — S. Krukowski. Die erste Paläolithstation in Novosilka—Kostiukava (Podolien). Збірник мат.-прир.-лік. секції Науков.Товар. ім. Шевченка у Львові, т. XXV, 1926.

⁵⁰ Г. Обермайер. Доисторический человек, с. 92.

⁵¹ Novak, Panov, Tokarski, Szafer, Stach. The second Woolly Rhinoceros from Starunia.

⁵² N. Morošan. Le pleistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. Anuarul Institutului Geologu al Romaniei, t. XIX, 1938; C. Ambrożewicz. Beiträge zur Kenntniss der Aurignacienkultur Bessarabiens und der Bukowina. Wiener Prähistorische Zeitschrift 1933; C. Nicolaesku — Plopsor. Le paléolithique en Roumanie. Dacia, t. V—VI, 1938. Характерно, що навіть французький науковий журнал був змушений відзначити важкі умови, в яких перебувало дослідження палеоліту в Бесарабії (див. L'Anthropologie, 1939, с. 561).

сторін життя і культури палеолітичної людини. Однак, лишається нерозв'язаним або не досить розв'язаним ще багато важливих проблем, лишається невисвітленим або не досить висвітленим ще багато важливих питань українського палеоліту. На Україні немає решток шельської і ашельської епох, і лишається відкритим питання про час першої появи людини на українській території.

На Україні немає знахідок кісткових решток палеолітичної людини, за винятком кількох дуже невиразних знахідок, і зовсім немає палеолітичних поховань. Не знайдено на Україні й печер, в яких мешкала палеолітична людина. Серед багатьох десятків палеолітичних стоянок України лише на деяких викрито чималі площі і виявлено цілі житлові й господарсько-побутові комплекси. Майже зовсім відсутні виразні пам'ятки з кількома нашаруваннями різних епох палеоліту, які давали б чітку культурну стратиграфію. З цим значною мірою пов'язано складність і нерозв'язаність найважливішої проблеми — проблеми періодизації та хронологізації палеолітичних пам'яток України, з'ясування їх відносної хронології і застосування їх до тих чи інших епох палеоліту.

Перший дослідник українського палеоліту Ф. І. Камінський обмежився тим, що порівнював окремі знайдені ним знаряддя з типами класифікації Мортілье, не ризикуючи робити з цього будь-яких хронологічних висновків. Ф. К. Вовк — гарячий прихильник класифікації Мортілье, вважав, що її можна цілком застосувати до палеоліту Росії, і слушно датував Кирилівську стоянку і Мізин мадленською епохою системи Мортілье. Проте, дати загальну періодизацію російського палеоліту він не міг через бідність відомого тоді матеріалу. Загальну періодизацію палеоліту СРСР дав уперше в 1923 р. В. А. Городцов, що відніс Кирилівську стоянку до солютрейської епохи (середня доба палеоліту за класифікацією Городцова), а Мізин і Гонці — до мадленської (пізня доба палеоліту за класифікацією Городцова⁵³). Найбільш деталізовано і всеосяжно періодизацію палеоліту СРСР розроблено в ряді праць П. П. Єфименка — в останньому варіанті в його книзі „Первісне суспільство“, що побачила світ у 1938 р.

Поряд неї є періодизація палеоліту СРСР В. І. Громова і періодизація палеоліту УРСР І. Г. Підоплічки, — обидві базуються переважно на даних геології і палеонтології.

Всі ці три новіші періодизації, виходячи в основному з схеми Мортілье, дуже розбігаються між собою, щодо визначення віку різних пам'яток і встановлення їх відносної хронології. Ті самі пам'ятки різні автори відносять до оріньяку і до мадлену, до самого початку і до самого кінця верхнього палеоліту. Ці розбіжності в значній мірі пояснюються відсутністю у нас виразних багатошарових пам'яток, які б охоплювали кілька епох палеоліту. В останній час все більше намічається тенденція говорити не про оріньяк, солютре, мадлен, а про різні фази верхнього палеоліту — давніші й пізніші. Причина цьому — певна своєрідність українських верхньопалеолітичних комплексів, що відрізняє їх від типових оріньякських, солютрейських і мадленських пам'яток Західної Європи.

⁵³ В. А. Городцов. Археология, т. I. Каменный период, 1923.

P. BORISKOVSKIJ

APERÇU HISTORIQUE DES ETUDES SUR LE PALEOLITHIQUE DE L'UKRAINE

C'est en 1873 par la découverte de la station de Honci (Th. Kamyns'kyj) qu'on a commencé des études sur le paléolithique ukrainien. Jusqu'alors le paléolithique n'était pas connu en Russie. On doutait même que la plaine russe puisse être peuplée par l'homme paléolithique. Dans les années 80 V. Antonovyč a découvert et décrit une station paléolithique sur la rive gauche du Dnister près du village Studenycja. En 1893 V. Chvojka a mis au jour la célèbre station paléolithique de la rue S. Cyrille à Kyjiv.

Les fouilles dans cette station, menées de 1893 à 1900, ont attiré l'attention de tout le monde savant, ce qui a avancé les études paléolithiques en Russie. En explorant la station de la rue S. Cyrille Chvojka la considérait avant tout comme un lieu d'habitations préhistoriques. Au cours des fouilles il laissait tous les ossements et les objets trouvés sur la même place et dans la même position, dans laquelle il les avait découverts. Il nous a laissé des graphiques de la disposition des restes culturelles dans la couche archéologique. C'était un grand progrès scientifique pour ce temps là.

Th. Vovk, éminent savant ukrainien, a commencé ses études du paléolithique ukrainien en se basant sur les méthodes de la science moderne.

Les fouilles commencées par lui en 1908 ont conduit à la découverte de la célèbre station de Mizyn. L'étude détaillée de cette station et les objets uniques y trouvés l'ont mise au premier rang des monuments paléolithiques de l'Europe. Les publications de Th. Vovk, ses méthodes de mener les recherches préhistoriques ont sensiblement avancé les études sur le paléolithique russe.

En conséquence dans son article „Le paléolithique en Russie“ publié en 1915 A. Spicyn a enregistré déjà 12 stations paléolithiques en Ukraine.

Après 1917 devant nos explorateurs des gisements paléolithiques la science soviétique marxiste a posé de nouveaux problèmes dans l'étude des stations paléolithiques, en les considérant comme des monuments historiques.

Après la grande Révolution Socialiste d'Octobre on a commencé des grandes explorations archéologiques, organisées avant tout par l'Académie des Sciences de la RSS d'Ukraine d'après un plan bien conçu.

Dans le domaine des études sur le paléolithique en Ukraine, il faut noter les recherches entreprises dès l'année 1927 par le Laboratoire d'Anthropologie de Th. Vovk de l'Académie des sciences de la RSS d'Ukraine sous la direction de M. Rudyns'kyj (Žuravka, les stations paléolithiques sur le Dnister, les fouilles à Mizyn).

Les travaux de construction en l'URSS ont contribué à la découverte de plusieurs monuments archéologiques très importants. La découverte de plusieurs stations paléolithiques dans la région des rapides du Dnipro se rattache à la construction de la station électrique „Dniprelstan“ (parmi d'autres la station mustérienne près du village Kodak, la plus ancienne en Ukraine).

Il faut mentionner d'autres travaux de cette période (1926—1934) : la découverte d'une station paléolithique près du village Rohalyk dans le bassin du Dnepr; les recherches largement entreprises sur la rivière Desna.

En 1935—1940 les explorations ont été menées sur les rives de la Desna par l'Expédition de l'Académie des Sciences de la RSS d'Ukraine. On a étudié des stations à Puškari, à Novhorod Siversk, à Čulatovo (Vojevodskij, Pidoplička, Gromov, Boriskovskij). Pendant les travaux sur la rivière Desna on a découvert des gisements moustiériens pré-rissiens, les plus septentrionaux en Ukraine; on a ouvert une grande habitation paléolithique (Puškari). Par des efforts communs des archéologues, des géologues et des paléontologistes a été fixée la chronologie relative des monuments paléolithiques du cours moyen de la rivière Desna.

A cette période se rapportent les fouilles de l'année 1936 à Amvrosijivka dans le Donbass (I. Pidoplička, V. Jevsejev) et les fouilles à Honci (I. Levyc'kyj). En 1936—1937 on a étudié les figurations d'animaux creusées sur les parois des grottes et de l'abri sous roche à „Kamjana Mohyla“ dans l'arrondissement de Mélitopol (O. Bader).

En Ukraine Occidentale on a exploré des stations paléolithiques à Hlynjany aux environs de Lviv, à Horodok près de v. Rivné (département Volyn'). Depuis l'année 1925 on a découvert toute une série de nouvelles stations paléolithiques en Halyčyna (Galicie).

Les stations paléolithiques en Bessarabie ont été découvertes principalement sur la rive droite du Dnister, entre vv. Chotyn et Soroki et le long de Pruth à latitude de Balta et Kotovsk.

En Boukovine du Nord est très connue la station Prelipce-Luka.